Rapport Länsmuseet Gävleborg 2022:04

NORRBO KYRKOGÅRD

Kulturhistorisk inventering

Norrbo kyrkogård
Norrbo socken
Hudiksvalls kommun
Gävleborgs län
2020–2021

Daniel Olsson

Slutrapport
Beställare: Dellenbygdens pastorat

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

NORRBO KYRKOGÅRD

Kulturhistorisk inventering

Norrbo kyrkogård
Norrbo socken
Hudiksvalls kommun
Gävleborgs län
2020–2021

Rapport 2021:04
Daniel Olsson

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Rapporterna finns i PDF-format på www.lansmuseetgavleborg.se.

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2022
Omslagsbild: Det nordöstra partiet av den äldsta delen av Norrbo kyrkogård med kyrkan och stigporten i bakgrunden. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2020-10-01.
Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC BY, undantaget kartmaterial: ©Lantmäteriet, dnr I2018/00110.
ISSN 0281-3181
Tryck: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Administrativa uppgifter 4

Sammanfattning 5

Lagskydd 5

Kartor 6

Inledning 7
- Syfte och metod 7
- Begrepp 8

Historik och beskrivning 9
- Den tidigare kyrkan 9
- Den nuvarande kyrkan 9
- Klockstaplar 10
- Övriga byggnader i kyrkomiljön 11

Kyrkogårdens historia 13

Kyrkogårdens övergripande struktur 19
- Omgärdning 19
- Entréer 20
- Kvartersindelning och gångsystem 21
- Vegetation 22
- Byggnader på och i anslutning till begravningsplatsen 23
- Kulturhistoriskt värde och bevarande 23

Inventerade områden 24
- Område 1 – Den medeltida kyrkogården 24
- Område 2 – 1899 års kyrkogård 28
- Område 3 – Den västra delen av 1924 års kyrkogård 31
- Område 4 – Den östra delen av 1924 år kyrkogård 34

Särskilt utvalda gravvårdar med kulturhistoriskt värde 36

Källor 38

Bilaga. Utpekade gravplatser på Norrbo kyrkogård 39

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsmuseet Gävleborgs dnr:	1267/312
Uppdragsgivare:	Dellenbygdens pastorat
Kontaktperson:	Lars Grunnesjö, Kyrkogårds- och fastighetschef Dellenbygdens pastorat
Inventerare:	Länsmuseet Gävleborg, Daniel Olsson
Inventeringsdatum:	2020-09-19 2020-09-23 2020-10-01

Inventeringens underlagsmaterial förvaras i länsmuseets arkiv.

SAMMANFATTNING

Under perioden september 2020 till december 2021 har Länsmuseet Gävleborg genomfört en kulturhistorisk inventering av Norrbo kyrkogård, på uppdrag av Dellenbygdens pastorat. Kyrka och kyrkogård har funnits på platsen sedan medeltiden, men begravningsplatsen fick huvudsakligen nuvarande utformning i samband med en stor utvidgning i slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Inventeringen har omfattat genomgång av det arkivmaterial om kyrkogården som finns hos Länsmuseet Gävleborg, utvalt material vid Landsarkivet i Härnösand samt genomgång av tillgänglig litteratur. På kyrkogården gjordes först en översiktlig dokumentation och kulturhistorisk värdering av begravningsplatsens olika delar. Därefter har en inventering av enskilda gravvårdar med särskilt kulturhistoriskt värde utförts. Ett antal riktlinjer för bevarande och urval föreslås i denna rapport.

Inventeringen har utgått från kyrkogårdens nuvarande kvartersindelning. Gravvårdar tillkomna efter 1970 har endast i undantagsfall tagits med i denna inventering. De utpekade gravvårdarna omfattar allt från enkla gravvårdar i form av träkors och små gravstenar till stora familjegravar med påkostade omgärdningar och tidstypiska stora gravvårdar. För varje gravvård har en inventeringsblankett med bild/bilder upprättats som församlingen fått del av. I denna rapport redovisas de utvalda gravvårdarna med högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde i en lista i slutet av rapporten. För ytterligare uppgifter om kyrkomiljöns karaktär hänvisas till karaktäriseringen i vård- och underhållsplanen från 2004.

LAGSKYDD

Norrbo kyrkogård omfattas av skydd enligt Kulturmiljölagens 4:e kapitel.

KARTOR

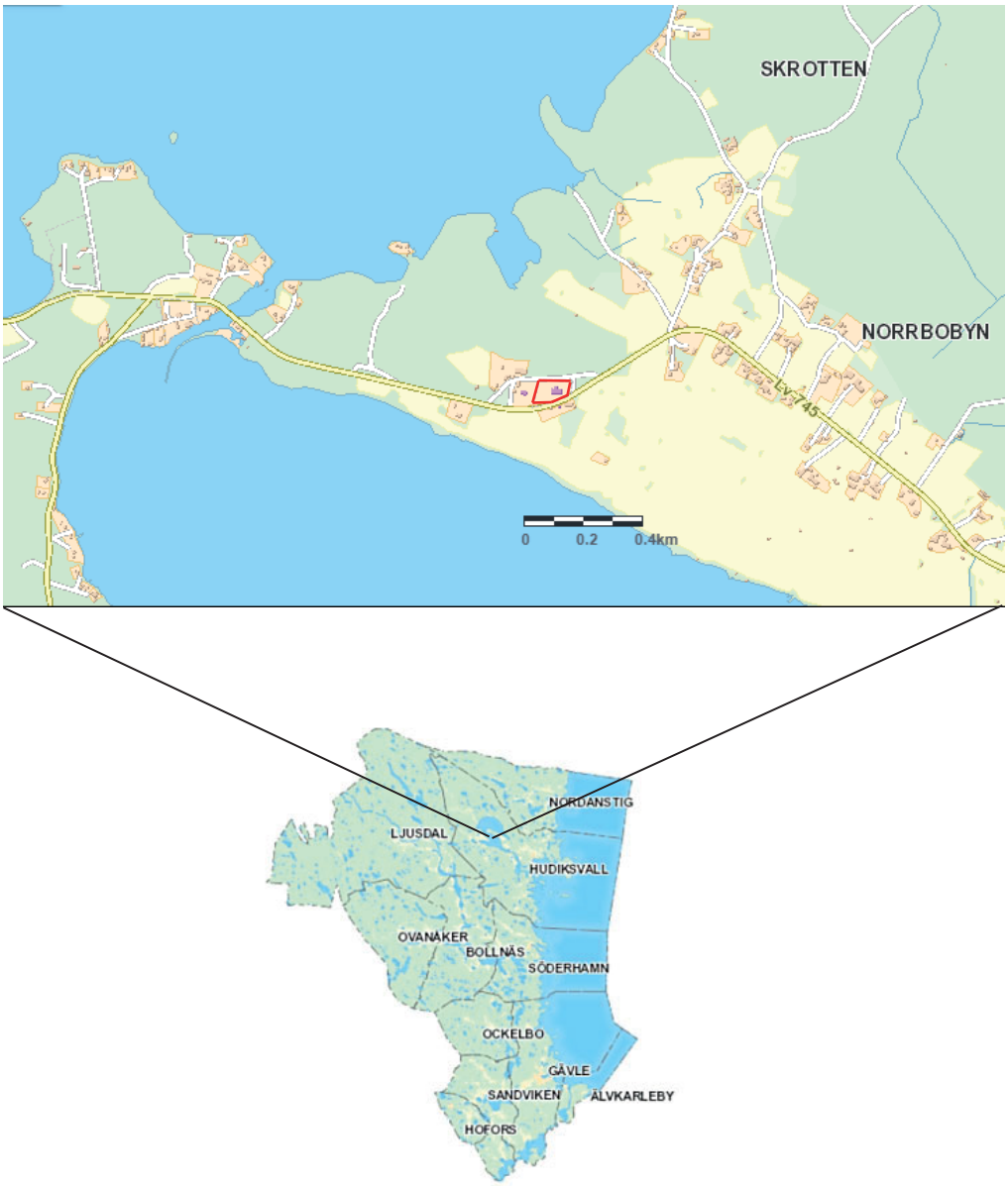

Figur 1. Utdrag ur cX-kartan över en del av Norrbo socken med Norrdellen upptill på kartan och Sördellen nedtill. Kyrkogårdens yttre gränser är här markerade med rött. Av länskartan framgår kyrkomiljöns placering i länet.

Figur 2. Kyrkogården och kyrkan från nordöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

INLEDNING

En kyrkogård kan berätta väldigt mycket om den trakt och den bygd där den är belägen. Kyrkogårdens struktur och uppbyggnad ger en bild av begravningsplatsens ålder och de ideal som präglade kyrkogården när den fick sin nuvarande form. Antalet vårdar och deras utformning avspeglar socknens storlek och vilka befolkningskategorier som funnits i trakten. De vanligt förekommande titlarna ger ytterligare information om vilka yrkesgrupper och personer som verkat och levt i området. En kyrkogård är dock vanligtvis ingen oföränderlig miljö, utan genom att den används och brukas och har en karaktär som ofta präglas av växtlighet genomgår den återkommande förändringar. Av dessa anledningar är det viktigt att begravningsplatsens övergripande karaktär och särskilt betydelsefulla delar kan bevaras så att även framtida generationer kan få ta del av denna historierika miljö.

Länsmuseet Gävleborg har fått i uppdrag av Dellenbygdens pastorat att utföra en kulturhistorisk inventering av Norrbo kyrkogård. Fältinventeringen har utförts under tre tillfällen under perioden september till oktober 2020 av byggnadsantikvarie Daniel Olsson, som även har sammanställt denna rapport. Arbetets upplägg utformades i samarbete med kyrkogårds- och fastighetschef Lars Grunnesjö och bygger på länsmuseets tidigare framtagna modeller för inventeringar av begravningsplatser i Gävleborgs län.

Syfte och metod

Inventeringen på Norrbo kyrkogård utgör en fördjupning av den befintliga karaktäriseringen som länsmuseet upprättade till vård- och underhållsplanen för Norrbo kyrka, Uppsala stift, m. fl. 2004.

Den historiska beskrivningen bygger inte på någon total genomgång av samtliga tillgängliga arkivhandlingar, då detta skulle ha krävt en betydligt större arbetsinsats. Denna del är därför huvudsakligen främst tänkt att ge en övergripande orientering om hur kyrkomiljön och kyrkogården har förändrats genom historien.

Syftet med denna inventering har varit att översiktligt dokumentera kyrkogården och definiera det övergripande kulturhistoriska värdet samt klassificera de gravvårdar som bedöms ha ett kulturhistoriskt värde. En översiktlig skadeinventering har utförts för de utpekade gravvårdarna. I uppdraget har däremot inte ingått att undersöka vilka gravvårdar som står instabilt och därmed kan riskera att välta. Underlaget ska kunna användas för att underlätta förvaltning och vårdplanering på kyrkogården.

Gravplatsinventeringen är redovisad i form av listor kvarter för kvarter i slutet av rapporten. För att göra en bedömning av de kulturhistoriska värdena på gravplatserna har följande fem kriterier använts:

- Gravvårdar och gravanordningar med järndetaljer.
- Gravvårdar och gravanordningar med speciell konstnärlig utformning.
- Gravvårdar och gravanordningar med tidstypiska drag.
- Gravvårdar med person- och/eller lokalhistoriskt intresse.
- Gravvårdar som bidrar till ett miljöskapande värde.

Kriterierna bygger på Riksantikvarieämbetets riktlinjer ur den otryckta källan *Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser* från år 1990 samt Centrala gravvårdskommitténs *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* från 2007. Kriterierna har dock anpassats till aktuella förhållanden på Norrbo kyrkogård. Den inventeringsblankett som har använts är en något reviderad version av den blankett som har tagits fram av Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation.

Begrepp

De begrepp som används i denna redovisning följer den rikslikare som presenteras i Utemiljö/Moviums informationsblad *Gröna fakta* nr 5/2005. *Gravplats* är till exempel det begrepp som upplåtelsen av en gravrätt kopplas till. Gravplatsen är inritad på gravkartan och kan ha utrymme för en eller flera gravar. I rikslikaren utreds dock inte begreppet *gravvård*. I denna slutredovisning används gravvård synonymt med själva minnesmärket över den/de avlidna i form av en gravsten, ett kors eller liknande. Den kan vara stående, lutande eller liggande och i sten, järn, trä eller av annat material och har – med få undantag – en inskription. Inom gravplatsen kan också en *gravanordning* finnas och med det avses arrangemanget med t.ex. stenram, järnstaket, markyta med sand, grus eller stenplattor, planteringar som buskar och träd, dekorationer i form av statyer eller liknande.

Figur 3. Kyrkomiljön från sydöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

De centrala delarna av Norrbo socken är belägna på det delvis smala näset mellan de stora sjöarna Sördellen och Norrdellen. Här har människor varit bosatta och vistats sedan stenåldern och ett flertal gravfält och andra lämningar berättar om platsens betydelse i äldre tid. Norrbo socken är fortfarande en utpräglad jordbruksbygd och kyrkomiljön är belägen intill landsvägen över näset mellan sjöarna i den västra delen av socknen. Direkt söder om kyrkomiljön finns ett äldre gravfält.

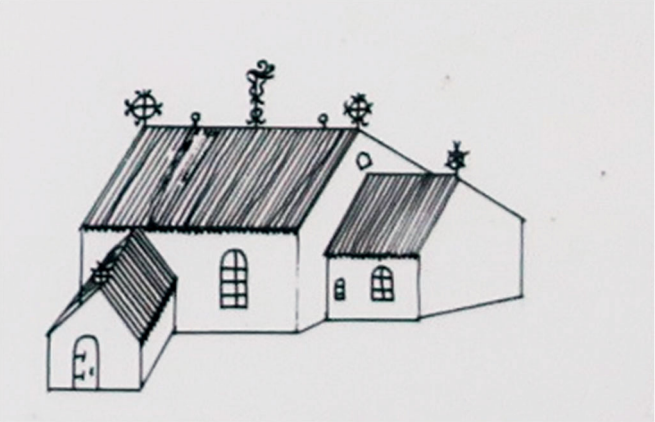

Figur 4. Prosten Bromans teckning av Norrbo kyrka i början av 1700-talet. Bildkälla: Länsmuseet Gävleborgs informationsskylt uppsatt vid Norrbo kyrkomiljö.

Den tidigare kyrkan

Den första kända stenkyrkan i Norrbo tros ha uppförts under 1200-talets första hälft. Denna kyrkobyggnad var belägen drygt 20 meter sydväst om den nuvarande kyrkan. Kyrkobyggnaden var av den modell som var vanlig i hela Norrland, inte minst i Hälsingland vid denna tid, det vill säga relativt liten, med ett rektangulärt långhus och ett smalare kor med rak avslutning. Byggnaden hade en tillbyggd sakristia mot norr och sadeltak. Under 1400-talet försågs kyrkan med valv av tegel samt ett vapenhus tillbyggdes mot söder. År 1585 drabbades både kyrkobyggnaden och prästgården intill svårt av en brand, men de kunde renoveras efter denna händelse.

År 1730 beskriver den kände Hudiksvallsprosten Johan Olof Broman kyrkan och vid denna tid är den medeltida kyrkobyggnaden till stor del bevarad. Byggnaden har enbart tre fönster, alla på den södra sidan, varav det mellersta ”*än utvisa de forna tiders bruk av små fönster och brända rutor*”. Kyrkan uppges vara utvidgad enbart en gång mot öster och hade vid denna tid sadeltak som var smyckat med ringkors i gavlarna och en kyrktupp på mitten. Vapenhuset mot söder fanns då fortfarande kvar.

Som i många socknar i Hälsingland ökade befolkningen även i Norrbo kring 1700-talets mitt och senare del, vilket medförde att den gamla kyrkan blev otillräcklig för församlingens behov.[1]

Den nuvarande kyrkan

År 1794 godkände Överintendentsämbetet en ritning till en ny kyrkobyggnad i Norrbo. Den nya kyrkan, vilken är den nuvarande, uppfördes under ledning av länsbyggmästaren Johan Christian Loëll och den stod färdig 1799. Den nya kyrkan byggdes drygt 20 meter nordöst om den tidigare och sannolikt återanvändes stenmaterial från

[1] Norrbo kyrka, underhålls- och åtgärdsplan: Karaktärisering och kronologi.

Figur 5. Kyrkobyggnaden från sydöst. Bilden tagen innan den stora tallen och de äldre björkarna längs landsvägen fälldes. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-23.

den gamla kyrkan vid kyrkobygget. Kyrkan har rektangulär plan med ett vidbyggt högt torn placerat mitt på den norra sidan om långhuset med sakristia i tornets bottenvåning. Kyrkobyggnadens huvudentré är placerad mitt på den södra sidan, men portar finns även mot väster samt via sakristian mot norr. Fasaderna är uppförda i nyklassicistisk stil med rosa sockel, vitputsade murar med rundbågiga höga fönster med gråmålade fönstersnickerier och blyspröjsar. Huvudentrén är markerad med kraftiga pilastrar och ovanför ett fönster återfinns kung Gustav IV Adolfs monograf och årtalet 1799. Det ursprungliga spåntaket ersattes efter cirka 100 år av ett svart falsat plåttak, vilket fortfarande ligger kvar. Tornet har spetsbågiga ljudöppningar med tjärade träluckor och överst på den putsade fasaden en spetsbågefris. Torntaket är relativt flackt och plåtklätt och byggnaden har en vitmålad kvadratisk hög trälanternin med luckor åt alla väderstreck samt ett tak krönt av ett förgyllt klot och en vindflöjel.[2]

Klockstaplar

Före det nuvarande kyrktornet uppfördes i slutet av 1700-talet hade Norrbo kyrka sannolikt inget torn, utan förmodligen en fristående klockstapel. År 1595 gjöts den klocka som numer står uppställd i kyrkorummets nordvästra del och den bör således sannolikt ha varit uppsatt i en klockstapel. Detta är Hälsinglands äldsta bevarade kyrkklocka. År 1686 uppfördes en ny fristående klockstapel. I slutet av 1750-talet anlitade församlingen den unge klockstapelbyggaren Per Jonsson från Rångstra i Ljusdals socken för att uppföra en ny stapel. Han hade 1758 uppfört Ljusdals nuvarande klockstapel som var den första i Hälsingland med åttkantig bod i kombination med en lökkupol. Året efter ledde han bygget av två snarlika klockstaplar, fast i mindre skala, i Undersvik och Norrbo. Klockstapelboden användes under lång tid som bårhus och eventuellt kan det ha varit detta som gjorde att församlingen valde att behålla klockstapelns bod även när kyrkklockorna flyttades över till det nya

[2] Norrbo kyrka, underhålls- och åtgärdsplan: Karaktärisering och kronologi.

kyrktornet i slutet av 1700-talet och klockstapelns övre del revs. Klockstapeln har därefter fått stå kvar på ursprunglig plats. Däremot har den nuvarande landsvägen flyttats en meter norrut 1995 för att vägen inte skulle gå så nära klockstapelboden.[3]

Figur 6. Kyrkstallet, sockenstugan, spruthuset och klockstapelfoten, vilka alla ligger längs landsvägen som går förbi Norrbo kyrka. Foto från nordväst. Foto. Daniel Olsson, 2020-09-23.

Övriga byggnader i kyrkomiljön

Rakt söder om den nuvarande kyrkan och kyrkogårdens huvudentré är en rödmålad träbyggnad belägen. Detta är församlingens sockenstuga. Huset har fasad av stående träpanel, en ingång mitt på den norra fasaden vänd mot kyrkobyggnaden, vita knutar och fönsteromfattningar samt ett sadeltak täckt av tegelpannor. Byggnaden används nu av kyrkogårdsförvaltningen. Mellan sockenstugan och klockstapelfoten återfinns ett rödmålat timrat spruthus vilket uppfördes under 1880-talet. Huset har sadeltak täckt av tegelpannor.

I mitten av 1900-talet fanns det planer att bygga upp en hembygdsgård söder om kyrkstallet och sockenstugan, där det finns ett gravfält. I samband med detta flyttades en ålderdomlig timmerlada från byn Gammelsträng till denna plats. Byggnaden har senare daterats dendrokronologiskt, det vill säga med årsringsdatering, till 1480–1481, och är därmed Gävleborgs läns fjärde äldsta säkert daterade timmerhus. Huset har inget golv, obehandlade träytor och sadeltak täckt av takved. Byggnaden omges av mycket sly, som bör tas bort för att skador på timmerstommen ska förhindras.

Sydöst om kyrkan uppfördes på 1920-talet det stora kyrkstall som fortfarande står kvar på denna plats. Det ersatte då cirka tio fristående äldre kyrkstall. Byggnaden har fasad av stående rödmålad panel och fem stora portar i svart kulör med vita omfattningar och knutar. Huset har sadeltak som numer är täckt med galvaniserad pannplåt.

Väster om kyrkogården ligger den tidigare prästgården. Det utgörs av ett stort panelklätt vitmålat trähus med fasad av stående träpanel, många fönster och sadeltak. Det omges av en äldre trädgård med staket och enstaka stora lövträd och på byggnadens

[3] Norrbo kyrka, underhålls- och åtgärdsplan: Karaktärisering och kronologi.

Figur 7. Den medeltida boden där virket har daterats till 1480–1481. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

södra sida finns en rundel med flaggstång. Under 1940-talet uppförde församlingen en ny prästgård några hundra meter sydväst om den tidigare prästgården. 1940-talets prästgård är numera såld medan den äldre prästgården är kvar i församlingens regi och den används som en församlingsgård samt som lägergård för konfirmander och andra grupper.[4]

Figur 8. Den tidigare prästgården som ligger väster om kyrkogården. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-23.

[4] Norrbo kyrka, underhålls- och åtgärdsplan: Karaktärisering och kronologi

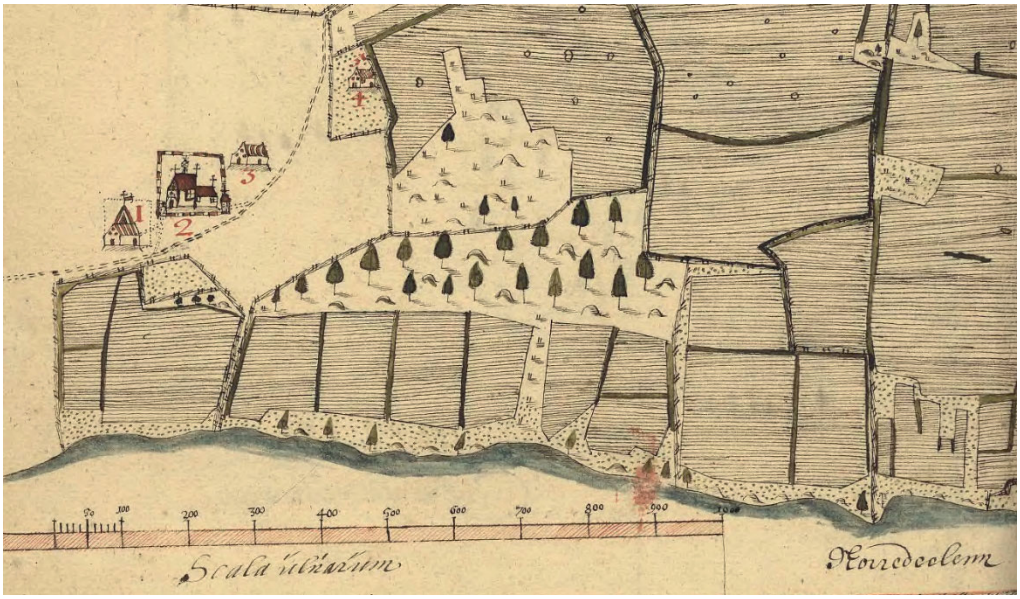

Figur 9. Utdrag ur geometrisk karta från 1642 över området kring Norrbo kyrka. Kyrkan har nummer 2 på kartan och bogårdsmuren finns inritad. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv. Norrbo socken. Prästgården nr 1.

KYRKOGÅRDENS HISTORIA

Hur kyrkogården i Norrbo såg ut under medeltiden finns det inga kända uppgifter om. På en karta från 1642 finns kyrkan med tillhörande bogårdsmur inritad. Den äldsta detaljerade beskrivningen som påträffats om Norrbo kyrkogård är ett protokoll i Norrbo kyrkoarkiv från 1699 över gravplatserna i kyrkan och på kyrkogården. I handlingen räknas de olika gravplatserna på begravningsplatsen upp i kombination med gårdarnas bomärken.[5] Kyrkogården var belägen väster, söder och öster om den dåvarande kyrkan och omgavs med en stenmur.

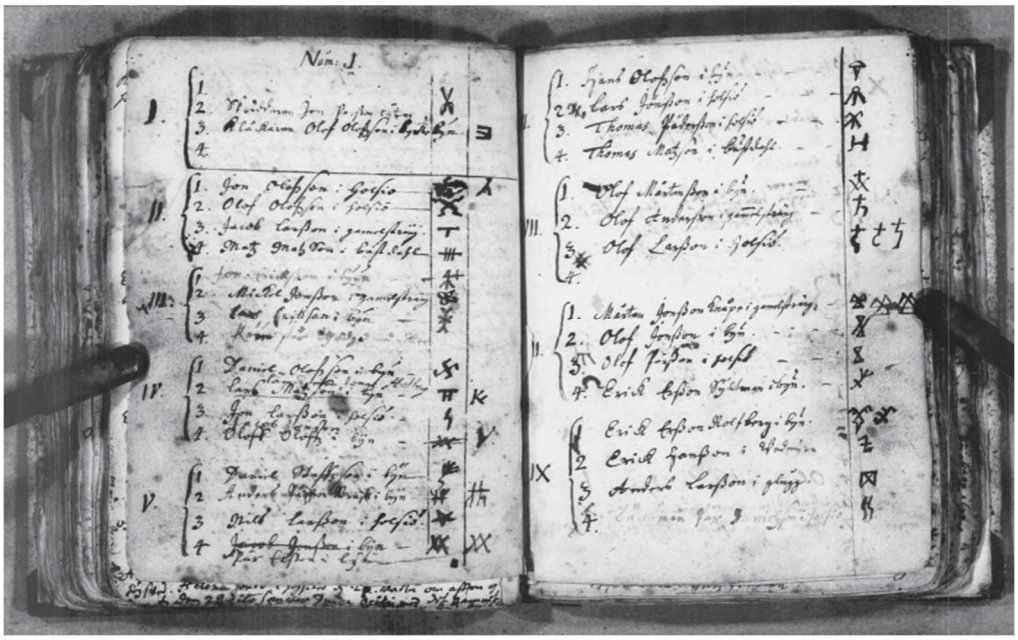

Figur 10. Utdrag ur den äldsta kända bevarade förteckningen över gravplatser i kyrkan och på kyrkogården i Norrbo från 1699 med namn på gravsatta, vilken by de varit bosatta i samt gårdarnas bomärken. Källa: Landsarkivet i Härnösand, Norrbo kyrkoarkiv.

[5] Landsarkivet i Härnösand, Norrbo kyrkoarkiv. OI:1, Protokoll över gravplatserna 1699.

Vid ärebiskopsvisitationen i Norrbo i juni 1754 påtalades att bogårdsmuren var utrustad med tak och försedd med två portar med lås. Den beskrevs då vara i gott skick. Enligt visitationsprotokollet hade varje by och gård vid denna tidpunkt delvis egna ”*grafställen*”.[6]

Kring sekelskiftet 1800, det vill säga efter att den nya kyrkan hade färdigställts, uppfördes den nuvarande vitputsade höga stigporten, vilken utgjorde entré till den dåvarande kyrkogården i anslutning till den äldsta kyrkans plats. År 1829 beskrevs kyrkogården i ett inventeringsprotokoll: ”*Begravningsplatsen är 77½ alnar lång, 66½ alnar bred, omgiven av gammal gråstensmur och försedt på östra sidan med ett nybygdt Porthvalf av tegel, 7 alnar 16 tum högt, 7 alnar 10 tum bredt och 2 alnar 17 tum tjockt*”.[7] Vid visitationen 1862 bedömdes kyrkogården ”*svarande mot behovet till sitt omfång*.”[8]

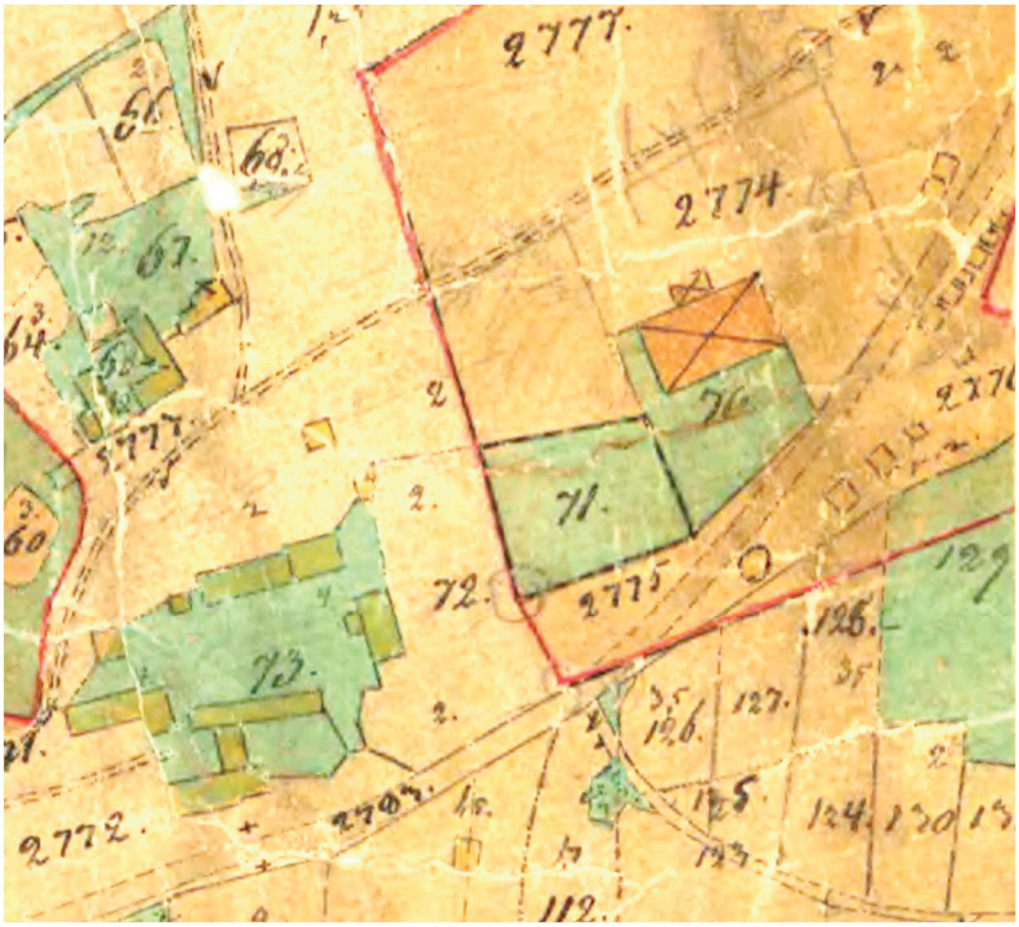

Figur 11. Utdrag ur Laga skifteskarta för Norrbo kyrkby från 1868. Kyrkobyggnaden är här markerad med orange färg och kyrkogården med grön kulör och nummer 71. Källa: Lantmäterimyndighetens arkiv. Aktnr: 21-nob-49.

År 1889 röjdes marken kring kyrkan och inhägnades med ett staket av trä. Denna del nyttjades emellertid enbart som kyrkotomt och då ännu inte för begravningar, men församlingen försåg denna del med planteringar direkt efter anläggandet. Vid biskopsvisitationen följande år behandlas kyrkogården på följande vis i det protokoll som upprättas: ”*Kyrkogården, som begagnas till begravningsplats är belägen invid kyrkan, är omgifven af stenmur och trädplantering och inrymmer 700 gravplatser,*

[6] Landsarkivet i Härnösand, Norrbo kyrkoarkiv. OI:2, Visitationsprotokoll 1754.
[7] ATA, Hälsingland, Norrbo socken, Norrbo kyrka: Visitationsprotokoll 1829.
[8] Landsarkivet i Härnösand, Norrbo kyrkoarkiv. OI:2, Visitationsprotokoll 1862.

som äro fullt tillräckligt" samt senare i samma protokoll: "*Kyrkogården var fullt tillräcklig och befanns jemväl till det yttre i ett prydligt skick*".[9]

Redan i slutet av 1800-talet ansågs sannolikt ändå den ursprungliga kyrkogården otillräcklig och församlingen bestämde sig för att utvidga denna begravningsplats mot norr, det vill säga väster och nordväst om den nuvarande kyrkan. Denna del invigdes under hösten 1899. Längs den nya kyrkogårdsdelens ytterkanter placeras stora familjegravar och i kvarterets mitt fanns plats för ett varvgravsområde med mindre gravvårdar i raka rader.

1 Norrbo Kyrka
anordnas med anledning af
Kyrkans 100-åriga tillvaro
Uppbyggelse-Möte
under instundande **Allhelgonahög-tid.** Mötet börjas **Söndagen den 5 Nov. kl. 2 e. m.** och fortsättes på **Måndagen kl. 10 f. m.** i förening med
Invigning
af ny kyrkogård.
Norrbo d. 28 Okt. 1899.
O. L. Ringqvist. 3377

Figur 12. Annons i Hudiksvallsposten 1899-10-31 inför invigningen av den nya kyrkogårdsdelen. Källa: Kungliga bibliotekets digitaliserade dagstidningar.

År 1924 utvidgades kyrkogården österut till att även omfatta det tidigare beskrivna staketinhägnade området kring den nuvarande kyrkobyggnaden. Det var dock enbart delen norr och öster om kyrkan som togs i bruk för gravsättningar. I samband med detta ersattes det tidigare staketet med det nuvarande järnstaketet målat i svart kulör, vilket även sattes upp mot norr och väster vid kyrkogårdens nordöstra hörn. Vid kyrkogårdens äldsta del behölls dock stenmuren mot väster och söder.[10] Efter detta har begravningsplatsen inte genomgått några utvidgningar. Kyrkogårdens gröna struktur med större träd och häckar samt gångsystemet har däremot förändrats vid flera tillfällen, vilket inte minst äldre flygfoton över kyrkomiljön tydligt visar.

[9] Landsarkivet i Härnösand, Norrbo kyrkoarkiv. OI:2, Visitationsprotokoll 1890.
[10] Norrbo kyrka, underhålls- och åtgärdsplan: kronologi.

Figur 13. Den äldsta kyrkogården med kyrkan och stigporten i bakgrunden 1913. Foto: Antikvariskt Topografiskt Arkiv.

Figur 14. Flygfoto från sydöst över kyrkan och kyrkogårdens mittre del 1941 då det fanns ett stort antal större träd på kyrkogården. Foto: Flygtrafik AB, Bengtsfors. Källa: Länsmuseet Gävleborgs bildarkiv.

Figur 15. Flygfoto från sydväst över kyrkan och kyrkogården 1950 då de flesta större träden på kyrkogårdens västra och mittersta del hade fällts. I förgrunden Sördellen och i bakgrunden Norrdellen. Foto: Flygtrafik AB, Bengtsfors. Källa: Länsmuseet Gävleborgs bildarkiv.

Figur 16. Flygfoto från nordväst över kyrkogården och hela kyrkomiljön 1953. Foto: Flygtrafik AB, Bengtsfors. Källa: Länsmuseet Gävleborgs bildarkiv.

Figur 17. Flygfoto från sydöst över kyrkan och kyrkogården 1965. Foto: Flygtrafik AB, Bengtsfors. Källa: Länsmuseet Gävleborgs bildarkiv.

KYRKOGÅRDENS ÖVERGRIPANDE STRUKTUR

Som framgått av den redovisade historiska beskrivningen har Norrbo kyrkogård genomgått en rad förändringar genom århundradena och utökats i flera etapper. Här nedan redovisas hur begravningsplatsen ser ut idag.

Figur 18. Den äldsta kyrkogårdsmuren mot väster. I bakgrunden den tidigare prästgården. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-23.

Omgärdning

Den äldsta delen av kyrkogården, den sydvästra delen avgränsas fortfarande med en stenmur av natursten mot söder och väster. Övriga delar omgärdas av ett svartmålat järnstaket med vita knoppar. Staketet tillkom 1924. Till omgärdningen hör även de delar av en trädkrans som finns kvar på kyrkogården samt de delar som även avgränsas med en klippt häck. Dessa delar beskrivs närmare under rubriken *Vegetation* nedan.

Figur 19. Kyrkogårdsstaketet kring 1924 års kyrkogård. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-23.

Figur 20. Kyrkogårdens huvudentré mot söder. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-23.

Entréer

Norrbo kyrkogård har fyra entréer – en mot varje väderstreck. Begravningsplatsens huvudentréer är vända mot söder och öster och de markeras med en bred dubbel gjutjärnsgrind i svart kulör med enstaka vitmålade detaljer, där årtalet 1924 kan utläsas i grinden. Mot väster och norr finns tredelade järngrindar där mittpartiet är utformat som ett solmotiv. Intill den södra kyrkogårdsentrén stod tidigare en fattigbössa där bidrag till behövande kunde lämnas. Denna fattigbössa stals emellertid för ett fåtal år sedan, men återfanns på annan plats i bygden. Fattigbössan står nu uppställd i kyrkans vapenhus.

Figur 21. Kyrkogårdens entré mot väster med tredelad grind och kyrkan i bakgrunden. Foto från väster. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Figur 22. Gångsystemet i område 3 och den nordvästra delen av område 4. Foto från nordöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Kvartersindelning och gångsystem

Den gamla kyrkogården, som utgör begravningsplatsens sydöstra del, är fyrsidig, men inte rektangulär till formen. Begravningsplatsen har en relativt ovanlig kvartersindelning där ibland enstaka gravrader givits skilda kvartersbeteckningar. För att kunna beskriva kyrkogårdens olika delar på ett enklare sätt har begravningsplatsen vid denna inventering indelats i fyra större områden med likartad karaktär. Gravnumren i listan över särskilt utvalda gravplatser hänvisar dock till de befintliga gravnumren. Söder om kyrkan finns inga gravplatser. Gångarna inom kyrkogården är av grus, men enstaka gångar av stenplattor förekommer även inom den äldsta delen av begravningsplatsen.

Figur 23. Gången och stigporten på begravningsplatsens södra del. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Figur 24. Kyrkogården från öster med fristående träd och buskar. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Vegetation

Trädvegetationen på kyrkogården består dels av delar av omgärdningen med trädkrans och dels av enstaka träd inne på begravningsplatsen. Häckar förekommer också på enstaka ställen, bland annat kring område 2. Inom kvarteren är marken täckt av gräs.

Figur 25. Häckar och trädraden mot söder på begravningsplatsens västra del. Foto från nordöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Figur 26. Stigporten in till begravningsplatsens äldsta del från sydöst. I bakgrunden ses den tidigare prästgården. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Byggnader på och i anslutning till begravningsplatsen

Inom kyrkogården ligger den vitputsade kyrkobyggnaden som behållit sin gestaltning sedan den uppfördes i slutet av 1700-talet och dess utformning har redan beskrivits närmare tidigare i rapporten. Samma sak gäller den vitputsade stigporten från 1800-talets början som står vid huvudingången till kyrkogårdens äldsta del.

Söder om landsvägen finns den kvarvarande spånklädda och tjärade klockstapelboden från 1759, ett rödmålat spruthus från 1880-talet, församlingens tidigare sockenstuga, även denna rödmålad och försedd med vita omfattningar och tegeltak. Längre österut återfinns det långsträckta kyrkstallet från 1920-talet med stående rödmålad panel, portar i svart kulör, vita omfattningar och sadeltak med takkupor mot vägen. Taktäckningen utgörs av galvaniserad pannplåt. Sydöst om kyrkstallet står den knuttimrade bod med vedtak, där virket i byggnadens stomme har årsringsdaterats till 1480–1481.

Kulturhistoriskt värde och bevarande

Norrbo kyrkogård består av tre tydliga delar där det går att se hur kyrkogården har utvidgats i etapper för att slutligen få dagens form

Att tänka på vid framtida förändringar på Norrbo kyrkogård:

- Kyrkogårdens olika omgärdningar och avgränsningar berättar hur den nuvarande kyrkogården har vuxit fram i etapper. Till detta hör inte minst stigporten från tiden kring sekelskiftet 1800.
- De återstående delarna av trädkransen har ett högt miljöskapande värde och är således viktig att bevara.
- De höga lövträden och häckarna inne på kyrkogården bidrar i hög grad till begravningsplatsens karaktär.
- Strukturen med gångsystem är viktig för begravningsplatsens gestaltning.

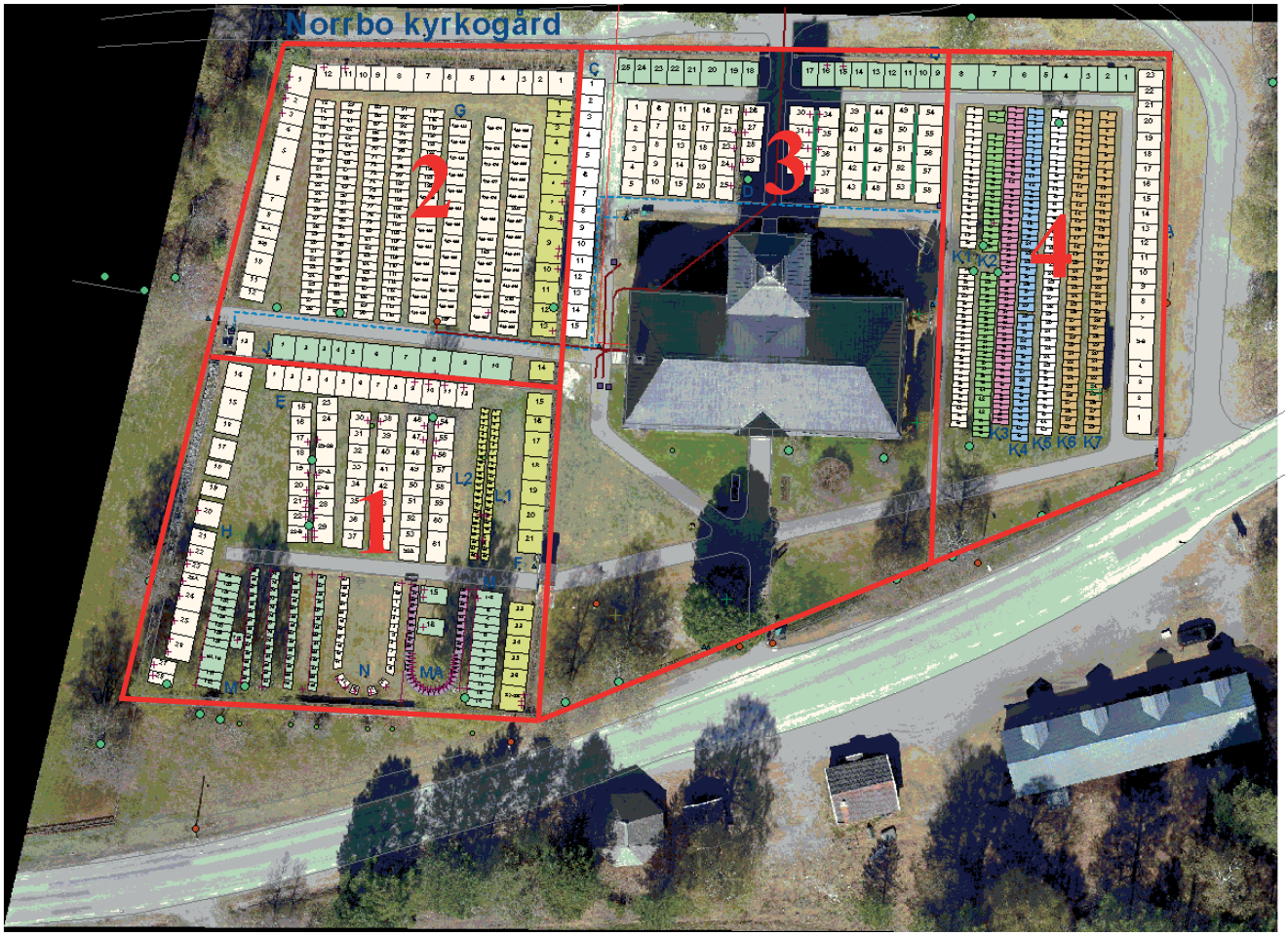

Figur 27. Översiktlig gravkarta inlagd på ett flygfoto över Norrbo kyrkogård. De breda röda linjerna och numrering i röd färg avser inventeringens områdesindelning. Källa för karta: Dellenbygdens pastorat.

INVENTERADE OMRÅDEN

Som nämnts i texten ovan har denna inventering utgått från olika delområden istället för att beskriva begravningsplatsen kvarter för kvarter. Område 1 utgörs av den äldsta delen av kyrkogården i begravningsplatsens sydvästra del. Norr om detta återfinns område 2 som utgörs av 1899 års utvidgning. Området kring kyrkan som omdanades till begravningsplats 1924 är här indelat i två områden, där den västra delen utgörs av område 3 och resterande del av område 4.

Område 1 – Den medeltida kyrkogården

Detta område utgörs av den ursprungliga kyrkogården, som är belägen i anslutning till den rivna medeltida kyrkan på begravningsplatsens sydvästra del. Området utgörs av kvarter E, L, M, MA, L1 och L2 samt den södra delen av kvarter L1 och L2.

Området gränsar i söder om landsvägen, mot väster mot den före detta prästgården, mot norr mot 1899 års kyrkogårdsutvidgning och mot öster till den del av begravningsplatsen som omger kyrkan. Omgärdningen mot söder och väster utgörs av en huvudsakligen kallmurad mur av natursten, delvis med gräs ovanpå. Gränsen mot norr utgörs av en terrassmur mot norr med sandstensbeklädnad medan den östra avgränsningen är i form av en klippt häck. Området är rektangulärt till formen och har ingång genom stigporten från öster och via två korta stentrappor från den norra sidan.

Den högre vegetationen utgörs av några björkar längs den södra sidan, vilka är en rest av en tidigare trädkrans, och ett stort lövträd mitt på områdets norra del. I övrigt finns några

enstaka syrénbuskar och den tidigare beskrivna häcken mot öster. Marken är grästäckt och det finns endast en gång i öst-västlig riktning från stigporten och rakt västerut.

Figur 28. Den norra delen av område 1 från väster. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Gravvårdarna är huvudsakligen vända mot öster eller väster, de flesta stående av sten, men även nio kors av järn och två vitmålade träkors. Flertalet av gravplatserna som är belägna längs den västra muren har koppling till församlingen. Många gravvårdar inom detta område är från 1900-talets början, men här finns även några enstaka riktigt stora gravvårdar. Relativt många äldre gravvårdar inom detta område har titlar, exempelvis *provinsialläkaren, kronolänsman, prosten och jubeldoktorn, organist, kyrkoherde* och *plåtslagarmästare*. Här finns även några lite mer ovanliga titlar som till exempel *skulptören, förre bondehustrun* och *landbondehustrun*. På en hitflyttat tysk gravvård förekommer därtill den mycket ovanliga titeln *statsminster*, vilket dock inte hade samma innebörd i Tyskland som i Sverige.

Figur 29. Område 1 från sydöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Figur 30. Askgravlunden från nordväst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet 2020-09-19.

Mitt på områdets södra del har det anlagts en modern askgravlund med gravplatser placerade i en hästskoform. Gravplatserna är markerade med naturstenar med namnplaketter och låga planterade växter bakom.

Den enda byggnad som finns i anslutning till detta kvarter är den vitputsade stigporten med bågformade öppningar, gångjärnstappar för tidigare dörrblad och ett sadeltak med tvåkupigt tegel med plåtlister av koppar. Inuti stigporten finns nischer i muren mot norr och söder och det är öppet ända upp till takkonstruktionen. Av den rivna medeltida kyrkan finns inga synliga spår kvar.

Figur 31. Detalj av gravvårdar i gjutjärn inom område 1. Foto från öster. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Figur 32. Sannolikt det äldsta gjutjärnskorset på kyrkogården. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-23.

Kulturhistoriskt värde och bevarande

Som en bevarad del av begravningsplatsens medeltida utformning har denna del av kyrkogården ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Till karaktären bidrar de bevarade stora gravvårdarna, varav ett antal med titlar med kopplingar till församlingen. De kvarvarande äldre varvgravarna med små gravvårdar utgör också en viktig del av detta områdes gestaltning.

För att bevara områdets karaktär kan följande beaktas vid eventuella framtida förändringar:

- Bevara samtliga utpekade gravvårdar.
- Ett antal av de stora träden utgör en kvarvarande del av begravningsplatsens tidigare trädkrans.
- Stenmuren samt stigporten är båda av hög ålder och viktiga för områdets karaktär.
- Kvarvarande äldre gravvårdar är betydelsefulla för upplevelsen av denna del av begravningsplatsen.

Inom detta område har totalt 32 gravvårdar utpekats som gravvårdar med särskilt kulturhistoriskt värde. Av dessa har 26 bedömts som *mycket värdefulla* och de bör förslagsvis bevaras med befintliga inskriptioner. Återstående 6 gravvårdar har klassats som *värdefulla*, se bilaga.

Figur 33. Område 2 från sydöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-23.

Område 2 – 1899 års kyrkogård

Norr om område 1 återfinns den del av begravningsplatsen som fått benämningen Område 2, vilket tillkom vid kyrkogårdsutvidgningen 1899. Detta område utgörs av den norra delen av kvarter H och F samt hela kvarter G och J. Området är rektangulärt till formen och gränsar mot den tidigare prästgården mot väster, mot naturmark åt norr, mot 1924 års kyrkogårdsutvidgning åt öster samt mot den medeltida kyrkogården åt söder. Mot väster och norr utgörs områdets avgränsning av ett järnstaket som sattes upp 1924 och en häck, mot norr av terrasskanten av röd sandsten och mot öster utgörs avgränsningen av en klippt häck. Området har entréer i form av en tredelad järngrind med solmotiv mot väster, två korta stentrappor mot söder samt en ingång utan särskild markering mot öster.

Figur 34. Område 2 från nordöst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Den högre vegetationen utgörs av ett stort lövträd i närheten av kyrkobyggnaden och två rönnar längs den grusgång som löper i östvästlig riktning mellan kyrkan och grinden mot prästgården. Marken utgörs i övrigt av klippta gräsmattor.

Figur 35. Ursprungliga gravvårdar i rad på den norra delen av område 2. Foto från sydväst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Längs områdets ytterkanter finns äldre stora familjegravar med många äldre och tidstypiska gravvårdar, nästan uteslutande stående av sten, men här finns även ett järnkors. Ett ovanligt stort antal gravvårdar är av blankpolerad diabas och tillkomna relativt kort tid efter kyrkogårdsutvidgningen 1899. Längs områdets ytterkanter är samtliga gravvårdar vända in mot kvarterets mitt. I områdets inre del är gravvårdarna huvudsakligen modernare och vända mot öster eller väster. I detta område finns relativt få gravvårdar med titlar och de som förekommer har vanliga titlar som *hemmansägare och nämndeman, kyrkovärd, häradsdomare* och *folkskollärare.* En av de modernare gravvårdarna har en i gravvårdssammanhang ovanlig titel, nämligen *auktoriserad revisor*.

Figur 36. Den västra delen av område 2. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Figur 37. Exempel på gravvård av blankpolerad diabas från 1900-talets början inom område 2. Foto från söder. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Kulturhistoriskt värde och bevarande

Kyrkogårdsutvidgningen från 1899 har till stor del behållit sin ursprungliga karaktär med stora familjegravplatser längs områdets ytterkanter och mindre gravvårdar i raka rader i områdets mitt, även om de senare är tillkomna senare. Ett ovanligt stort antal av de ursprungliga gravvårdarna är bevarade, varav många av blankpolerad diabas.

För att bevara områdets karaktär kan följande beaktas vid eventuella framtida förändringar:

- Järnstaketet med tillhörande grindar är viktiga för upplevelsen av begravningsplatsen.
- Befintliga gångsystem är en del av områdets karaktär.
- Områdets karaktär med stora gravvårdar i ytterkant och mindre i mitten.
- Bevara samtliga utpekade gravvårdar.

Inom detta område har 29 gravvårdar utpekats som gravvårdar med särskilt kulturhistoriskt värde. Av dessa har 15 bedömts som *mycket värdefulla* och de bör förslagsvis bevaras med befintliga inskriptioner. Återstående 14 gravvårdar har klassats som *värdefulla*, se bilaga.

Figur 38. Den norra delen av område 3 från nordöst. Foto: Daniel Olsson, 2021-09-19.

Område 3 – Den västra delen av 1924 års kyrkogård

Detta område av kyrkogården utgörs av den västra delen av det område i anslutning till kyrkobyggnaden vilket omdanades till begravningsplats 1924. Detta område utgörs av kvarter C och D samt västra delen av kvarter B. Denna del har en oregelbunden form, men med raka sidor mot öster och väster. Området gränsar i söder mot landsvägen, mot väster mot den medeltida delen av begravningsplatsen (område 1) samt 1899 års kyrkogårdsutvidgning (område 2) mot norr mot en mindre körväg och mot öster mot den östra delen av 1924 års kyrkogård. Avgränsningen utgörs av järnstaket från 1924 i svart kulör mot norr respektive söder, en häck mot väster och mot öster finns ingen avgränsning. Kyrkogårdens huvudentré är placerad rakt söder om kyrkan och markeras med två huggna stenstolpar och en järngrind med årtalet 1924 samt ett vitmålat kors, som blir komplett när grinden stängs. Mot norr finns en tredelad järngrind mellan stenstolpar där mittgrinden är utformad med ett solmotiv. I anslutning till kyrkogårdens huvudentré stod den tidigare omnämnda fattigbössan, vilken nu finns placerad i kyrkans vapenhus.

Figur 39. Den södra delen av område 3 från nordväst. Foto: Daniel Olsson, 2021-09-19.

Figur 40. Kyrkobyggnaden från sydväst samt gångsystemet väster och söder om kyrkan. Foto: Daniel Olsson, 2021-09-19.

Inom denna del av begravningsplatsen finns grusgångar kring kyrkobyggnaden och till de övriga områdena. Det finns även en grusgång kring familjegravsområdet norr om kyrkan samt en gång från sakristians norra dörr till grinden mot norr.

Vegetationen utgörs av nyplanterade björkar i en rad längs landsvägen och två stora lövträd norr om tornet. Inom denna del av kyrkogården finns även ett flertal stora buskar och anlagda rabatter med bland annat rosor, vilka flankerar kyrkobyggnadens södra entré.

Figur 41. Denna norra delen av område 3 från nordväst. Foto: Daniel Olsson, 2021-09-23.

Figur 42. Järnkors inom den norra delen av område 3. Foto: Daniel Olsson, 2020-10-01

Gravvårdarna i område 3 är placerade norr om kyrkobyggnaden. Det finns även gravplatser väster om kyrkobyggnaden, men dessa är inte använda. Gravvårdarna, vilka är vända mot öster, söder eller väster, utgörs huvudsakligen av stående vårdar av sten, men enstaka av järn förekommer även. Bland gravvårdarna märks titlar som hemmansägare, komminister, men även lite ovanligare som *stud*, det vill säga en förkortning för studerande. Kyrkobyggnaden är belägen inom detta område, men eftersom den har beskrivits tidigare behandlas den inte närmare här. Stigporten beskrevs i samband med område 1.

Kulturhistoriskt värde och bevarande

Området närmast kyrkobyggnaden tillkom i slutet på 1800-talet, men omdanades till kyrkogård 1924. Den parkliknande delen söder och väster om kyrkan är viktig för upplevelsen av kyrkobyggnaden och kyrkomiljön som helhet. Omgärdningen med svart järnstaket samt tillhörande grindar mot norr och söder är viktiga delar av kyrkoanläggningen. Den återplanterade raden av björkar bidrar i hög grad till områdets karaktär. Stigporten har beskrivits vid område 1.

För att bevara områdets karaktär kan följande beaktas vid eventuella framtida förändringar:

- Järnstaketet med tillhörande grindar är viktiga för upplevelsen av begravningsplatsen.
- Trädraden längs landsvägen utgör en del av begravningsplatsens gestaltning.
- Gångsystemen är viktiga för upplevelsen av kyrkan och kyrkomiljön.
- Kvarvarande äldre gravvårdar är betydelsefulla för upplevelsen av denna del av begravningsplatsen.
- Bevara samtliga utpekade gravvårdar.

Inom detta område har 7 gravvårdar utpekats som gravvårdar med särskilt kulturhistoriskt värde. Av dessa har 5 bedömts som *mycket värdefulla* och de bör förslagsvis bevaras med befintliga inskriptioner. Återstående 2 gravvårdar har klassats som *värdefulla*, se bilaga.

Figur 43. Område 4 och kyrkobyggnaden från nordväst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Område 4 – Den östra delen av 1924 år kyrkogård

Den östra delen av kyrkogården utgörs av område 4 som utformades som kyrkogård 1924. Området består av den östra delen av kvarter B samt hela kvarter A och K1–K7. Denna del av kyrkogården har oregelbunden planform. Detta område gränsar mot väster mot den västra delen av 1924 års kyrkoutvidgning (område 3) mot en mindre körväg mot norr, mot parkeringen mot öster och slutligen mot landsvägen på den södra sidan. Område 4 avgränsas av järnstaketet från 1924 mot norr, öster och väster, medan avgränsning saknas mot område 3. Kyrkogården har en entré med järngrindar av samma utformning som den södra entrén mot öster. Den högre vegetationen utgörs av en rad med björkar längs landsvägen, några höga tujor och några fristående lövträd inne i kvarteret. Gångsystemen utgörs av en grusgång i östvästlig riktning till kyrkogårdens östra entré och en grusgång runt ett stort område med varvgravar. Marken utgörs i övrigt av klippta gräsmattor.

Figur 44. Område 4 från sydväst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

Figur 45. Varvgravsområdet inom område 4 med ett antal gravvårdar från 1940-talet. Foto: Daniel Olsson, 2020-10-01.

I området finns större familjegravar placerade längs områdets norra och västra del och mindre varvgravar i områdets mitt. Gravvårdarna är huvudsakligen stående av sten, men enstaka järn- respektive träkors förekommer även. Gravvårdarna är vända mot söder eller öster i detta område. Relativt få gravvårdar har några titlar i detta område, men den ovanliga titeln *hembygdsvännen* återfinns dock i detta område.

Kulturhistoriskt värde och bevarande

Område 4 har sedan tillkomsten 1924 en traditionell struktur med stora familjegravplatser mot norr och öster och ett större varvgravsområde i områdets mitt. Här finns både exempel på stora tidstypiska gravvårdar i områdets ytterkant och ett antal relativt små och enkla gravvårdar inne på varvgravsområdet. Den parkliknande delen mot söder är viktig för upplevelsen av kyrkomiljön som helhet. Omgärdningen med svart järnstaket samt entré med grindar mot öster är viktiga delar av kyrkoanläggningen. Den återplanterade raden av björkar längs landsvägen bidrar i hög grad till områdets karaktär.

För att bevara områdets karaktär kan följande beaktas vid eventuella framtida förändringar:

- Järnstaketet med tillhörande grindar är viktiga för upplevelsen av begravningsplatsen.
- Trädraden längs landsvägen utgör en del av begravningsplatsens gestaltning.
- Gångsystemen är viktiga för upplevelsen av kyrkan och kyrkomiljön.
- Kvarvarande äldre gravvårdar är betydelsefulla för upplevelsen av denna del av begravningsplatsen.
- Bevara samtliga utpekade gravvårdar.

Inom detta område har 19 gravvårdar utpekats som gravvårdar med särskilt kulturhistoriskt värde. Av dessa har 10 bedömts som *mycket värdefulla* och de bör förslagsvis bevaras med befintliga inskriptioner. Återstående 9 gravvårdar har klassats som *värdefulla, se bilaga*.

Figur 46. Äldre gravvårdar inom område 1. Foto från nordväst. Foto: Daniel Olsson, 2020-09-19.

SÄRSKILT UTVALDA GRAVVÅRDAR MED KULTURHISTORISKT VÄRDE

För att definiera kulturhistoriskt intressanta gravvårdar har en bedömning gjorts utifrån fem kriterier, se sid 7. Kriterierna bygger på Riksantikvarieämbetets riktlinjer vid inventering av kyrkogårdar samt Centrala gravvårdskommitténs *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, men har anpassats till förhållandena på Norrbo kyrkogård.

Gravvårdar och gravanordningar med järndetaljer

Alla detaljer i gjutjärn eller smide som t.ex. kors, staket och kedjor bör skyddas eftersom de utgör en försvinnande liten rest av en unik konstruktionsperiod på kyrkogårdarna. På kyrkogården i Norrbo finns emellertid inga gravvårdar med järnstaket eller kedjor.

Gravvårdar och gravanordningar med speciell konstnärlig utformning

Kriteriet inkluderar både gravvårdar med hantverksmässigt utförande och katalogstenar med en för kyrkogården ovanlig form. Detta kriterium är alltså inte synonymt med en hög konstnärlig kvalitet. Oftast avses att hela gravplatsen har ett ovanligt eller särskilt påkostat arrangemang.

Gravvårdar och gravanordningar med tidstypiska drag

I inventeringen har ett stort antal gravvårdar valts ut som tidstypiska. De flesta av gravvårdarna med tidstypiskt dekorutförande är från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Olika stilar förekommer parallellt – en högrest sten med ornament i utpräglad jugendstil kan vara från samma år som en låg enkel sten med polerad yta utan dekoration. Olika ekonomiska förutsättningar har styrt valet av gravvårdens utförande, men båda varianterna kan vara lika tidstypiska.

Gravvårdar av person- eller lokalhistoriskt intresse

Ett antal gravvårdar har kategoriserats som person- eller lokalhistoriskt intressanta. Det handlar om gravvårdar där texten säger något om personen eller den lokalhistoriska anknytningen, t.ex. genom namn, yrkestitel eller föreningstillhörighet. Inom uppdragets ram har det inte funnits utrymme för att göra vidare personhistoriska efterforskningar, utan förhoppningen är att sådana uppgifter ska kompletteras efterhand av församlingen, hembygdsföreningen m.fl. Yrkestitlar på gravvårdarna ger mycket information om samhällets näringar vid olika tidpunkter i historien. Yrken kommer och försvinner då samhället förändras och vissa av titlarna som finns representerade på kyrkogården förekommer inte längre. En annan aspekt är att yrkena talar om klasstillhörighet och social status. Det kan därför vara av stort intresse att uppgifter om yrke och år dokumenteras. Om gravvården för övrigt inte har ett sådant kulturhistoriskt värde att den bör bevaras i sin helhet bör uppgifterna enkelt dokumenteras i ett register om gravvården måste tas bort.

Gravvårdar som bidrar påtagligt till ett miljöskapande värde

Många gravvårdar har valts ut för att de bidrar till kyrkogårdens miljöskapande värde. Detta gäller t.ex. gravvårdarna längs ytterkanterna i område 2, 3 och 4. Det kan emellertid även röra enklare gravvårdar som ingår i ett viktigt sammanhang eller fristående gravvårdar som är av särskilt stor betydelse för upplevelsen av begravningsplatsen.

Kulturhistoriskt värde och bevarande

Alla gravvårdar på Norrbo kyrkogård som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har inventerats och separat inventeringsblanketter har upprättats som församlingen har fått del av. Dessa har klassats som *mycket värdefull* eller *värdefull*, vilket framgår av bilagan. På inventeringsblanketten framgår om det är så att bedömningen enbart avser någon av gravvårdarna inom gravplatsen.

De som bedömts som *mycket värdefulla* föreslås bevaras intakta när gravrätten upphör och bör inte återanvändas, flyttas eller förändras på annat sätt som kan skada det kulturhistoriska värdet. Gravplatser med stenram som ursprungligen haft grus- eller sandyta men som har ersatts med gräs kan med fördel återfå sitt ursprungliga ytmaterial. En sådan åtgärd skulle höja det kulturhistoriska värdet. Så länge gravrätten är aktiv bör kompletteringar ske på ett diskret sätt, exempelvis med inskriptioner eller ytterligare liggande gravstenar framför. Vad som är bäst måste avgöras i varje enskilt fall.

Gravvårdar som bedömts som *värdefulla* har pekats ut för att de har en speciell form, utformning, material eller att de ingår i ett område eller en rad med många äldre gravvårdar och således har ett miljöskapande värde. Dessa gravvårdar kan återanvändas med nya inskriptioner, men gravvårdens form, dekorationer och liknande bör bevaras orörda.

Övriga gravvårdar som inte finns redovisade som kulturhistoriskt värdefulla i bilagan kan återanvändas eller ersättas.

KÄLLOR

Tryckta källor

Centrala gravvårdskommittén. 2007. *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*. Stockholm.

Uppsala stift (2004) *Norrbo kyrka. Underhålls- och åtgärdsprogram.* Uppsala.

Otryckta källor

Antikvariskt Topografiskt Arkiv. ATA. Kopior i Länsmuseets Gävleborgs faktarum:

Foton: Hälsingland, Norrbo socken, Norrbo kyrka.

Visitationsprotokoll 1829.

Kungliga biblioteket; Digitaliserade tidningar:

Hudiksvallsposten 1899-10-31.

Landsarkivet i Härnösand, Gävleborgs län, Norrbo kyrkoarkiv:

OI 1: Protokoll över gravplatserna i kyrkan och på kyrkogården 1699.

OI 2: Visitationsprotokoll 1754, 1787, 1824, 1838, 1862 och 1890.

Lantmäteristyrelsens arkiv:

Norrbo socken. Prästgården nr 1: Geometrisk avritning 1642.

21-nob-49: Laga skifte för Norrbo kyrkby 1868.

Länsmuseet Gävleborg:

Bildarkiv: Länsmuseets flygfotosamling.

Ärendearkiv. Hudiksvalls kommun, Norrbo socken, Kyrkans byggnader.

Informationsskylt om kyrkomiljöns historia framtagen av Länsmuseet Gävleborg och uppsatt på kyrkstallets norra fasad.

Riksantikvarieämbetet. 1990. *Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser*. Stockholm. (stencil).

Utemiljö/Movium. 2005. *Gröna fakta.* Informationsblad nr 5.

Muntliga källor

Grunnesjö, Lars. Kyrkogårds- och fastighetschef, Dellenbygdens pastorat. Muntliga uppgifter i samband med inventeringen 2020–2021.

BILAGA
Utpekade gravplatser på Norrbo kyrkogård

Sammanställning över antal utpekade gravplatser

Område	**Mycket värdefulla** (Bevaras med inskription)	**Värdefulla** (Bevaras)	**Antal utpekade gravplatser per kvarter**
1	26	6	32
2	15	14	29
3	5	2	7
4	9	10	19
Totalt antal:	55	32	**87**

Förkortningar under kommentarer i tabellen nedan:
PFH = *Porträttgalleri för Hälsingland* (1936)
GLEB = *Gävleborgs län – ett bildverk* (1925). Skrifter med foton och kortfattade uppgifter om varje person.

Område 1

Gravnr	**Mycket värdefull**	**Värdefull**	**Urvalskriterium**	**Kommentar**
2E 17		X	Tidstypisk	
2E 29	X		Inskription	
2E 48	X		Unikt hantverk, inskription	Gravvården hitflyttad i nutid från Tyskland av ättling.
2E 51	X		Inskription	
2E 61	X		Inskription	
2F 17		X	Unikt hantverk, tidstypisk	
2F 20		X	Tidstypisk	
2F 22	X		Tidstypisk	
2H 14	X		Unikt hantverk, tidstypisk, inskription	
2H 15		X	Tidstypisk	Återanvänd gravvård
2H 18	X		Personhistoria, inskription	Grundare av Svenska världsfredsmissionen, GLEB, s.269
2H 19	X		Tidstypisk, inskription	PGFH, s. 405 och GLEB, s.269
2H 20	X		Inskription	
2H 25	X		Tidstypisk, inskription	
2H 26	X		Unikt hantverk, tidstypisk, inskription	
2H 27	X		Unikt hantverk, inskription	
2H 28	X		Unikt hantverk, inskription	

Gravnr	Mycket värdefull	Värdefull	Urvalskriterium	Kommentar
2L1 1	X		Tidstypisk, inskription	
2L1 2	X		Tidstypisk, inskription	
2L1 6	X		Tidstypisk, inskription	
2L1 12		X	Tidstypisk	Återanvänd gravvård
2L1 16	X		Tidstypisk, inskription	
2L2 3	X		Tidstypisk, inskription	
2L2 11	X		Unikt hantverk, inskription	
2L2 12	X		Tidstypisk, inskription	
2L2 14		X	Tidstypisk	
2L2 16	X		Inskription	
2L2 18	X		Tidstypisk, inskription	
2L2 25	X		Tidstypisk, inskription	
2M 15	X		Tidstypisk, inskription	Har sjunkit 3-4 dm sedan 1913 enligt jämförelse med äldre foto
2M 16	X		Tidstypisk, inskription	
2M 113	X		Tidstypisk, inskription	
2N 8	X		Personhistoria, inskription, unikt hantverk	

Område 2

Gravnr	Mycket värdefull	Värdefull	Urvalskriterium	Kommentar
2F 3		X	Tidstypisk	
2F 12		X	Tidstypisk	
2F 14		X	Tidstypisk	
2G 1		X	Tidstypisk	PGFH s.404
2G 2	X		Tidstypisk, inskription	
2G 3		X	Tidstypisk	
2G 5	X		Tidstypisk, inskription	
2G 6	X		Tidstypisk, inskription	
2G 7	X		Tidstypisk, inskription	
2G 8		X	Tidstypisk	
2G 9	X		Tidstypisk, inskription	
2G 11	X		Tidstypisk, inskription	GLEB s.271
2G 12		X	Tidstypisk	
2G 139-140	X		Tidstypisk, inskription	
2G 197-198	X		Tidstypisk, inskription	
2H 1	X		Tidstypisk, inskription	
2H 5		X	Tidstypisk	Återanvänd gravvård
2H 6	X		Tidstypisk, inskription	
2H 7		X	Tidstypisk	Återanvänd gravvård
2H 10	X		Tidstypisk, inskription	
2H 13	X		Inskription	

Gravnr	Mycket värdefull	Värdefull	Urvalskriterium	Kommentar
2J 1	X		Tidstypisk	PGFH s.402 och GLEB s.270
2J 2	X		Tidstypisk, inskription	
2J 3		X	Tidstypisk	
2J 4		X	Tidstypisk	
2J 5		X	Tidstypisk	
2J 6	X		Tidstypisk, inskription	
2J 9		X	Tidstypisk	
2J 10		X	Tidstypisk	PGFH s.403 och GLEB, s.270

Område 3

Gravnr	Mycket värdefull	Värdefull	Urvalskriterium	Kommentar
2B 16	X		Tidstypisk, inskription	
2B 22	X		Tidstypisk	Ev. återanvänd gravvård
2B 25		X	Tidstypisk	Återanvänd gravvård
2C 4		X	Tidstypisk	Återanvänd gravvård
2D 9	X		Tidstypisk, inskription	
2D 24	X		Tidstypisk	
2D 58	X		Personhistoria, inskription	

Område 4

Gravnr	Mycket värdefull	Värdefull	Urvalskriterium	Kommentar
2A 10		X	Tidstypisk	
2A 11	X		Tidstypisk	
2A 22		X	Tidstypisk	
2K1 2		X	Tidstypisk	
2K1 45		X	Tidstypisk	
2K2 1		X	Tidstypisk	
2K2 6		X	Tidstypisk	
2K2 37		X	Tidstypisk	
2K2 39		X	Tidstypisk	
2K2 40		X	Tidstypisk	
2K2 42	X		Tidstypisk	
2K2 44	X		Tidstypisk, inskription	
2K3 16		X	Tidstypisk, inskription	
2K3 19	X		Tidstypisk	
2K3 42	X		Inskription	
2K3 45	X		Tidstypisk, inskription	
2K4 4	X		Tidstypisk, inskription	
2K5 20	X		Tidstypisk, inskription	
2K6 13	X		Inskription	

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, SÖDRA STRANDGATAN 20, 802 50 GÄVLE. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE